

سیاست در کتاب‌های کودکان و نوجوانان

گردآوری: مینا ذاکر شهرک

کودکان و نوجوانان، گرچه هدف اصلی‌شان سرگرم کردن بچه‌هاست، به طور غیرمستقیم، توجه کودکان و نوجوانان را به مسایل اجتماعی جلب می‌کنند و در نتیجه، نوعی رنگ سیاسی به خود می‌گیرند.

برای شروع بررسی، خوب است از کتاب «کلبه عموتوم» که به صورت یکی از آثار کلاسیک خوانندگان جوان در آمده است، شروع کنیم. این کتاب که بعد از گذشت یک صد سال، هنوز ارزش واقعی و حقیقی خود را حفظ کرده، توسط «هریت بیچر استون» به رشته تحریر درآمده و به تدریج، به بیست و چهار زبان زنده دنیا ترجمه شده است. این کتاب، داستان برده سیاه‌پوستی است که ابتدا اربابی مهربان دارد، ولی به دلایل مالی، اجباراً به فرد دیگری فروخته و در گردونه برده‌فروشی گرفتار می‌شود.

نویسنده در این کتاب، آگاهی‌های لازم برای درک مشکلات و مسایل اجتماعی آن زمان را به خوانندگان می‌دهد و وضع اسفناک زندگی سیاه‌پوستان و بی‌عدالتی‌های اجتماعی را به خوبی به آنان منتقل می‌کند؛ بدون این که بخواهد جهت فکری خاصی را به آن‌ها تلقین کند.

این کتاب در پایان قرن نوزدهم، بین نوجوانان

برای پرورش سیاسی کودکان، از همه فنون و مهارت‌ها، از همه وسایل و ابزار و از همه گونه امکانات می‌توان استفاده کرد. بخشی از تربیت، از راه عمل و ارائه الگو انجام‌پذیر است و بخشی دیگر، از طریق القای مستقیم یا غیرمستقیم، مثل خواندن داستان‌ها، می‌توان داستانی برای کودک گفت که در آن به صورت غیرمستقیم راه و رسم حیات سیاسی، اقتصادی، فرهنگی مشخص باشد و یا کتب و مجلاتی در اختیارش گذاشت تا او با خواندن آن‌ها خود حقایق را دریابد. آموزش‌های رسمی و کلاسیک هم مددکار خوبی برای مادر راه و وصول به چنین هدفی است. بخشی دیگر از اهداف از طریق تجربه ممارست و بازی تامین می‌شود. بنابراین، کتاب‌ها اگر خوب تهیه شده باشند، احساس مسئولیت فرد نسبت به جامعه و آگاهی از وظایف جامعه نسبت به فرد را در خوانندگان نوجوان خود به وجود می‌آورند و ذهن آنان را نسبت به مسایل مختلف اجتماعی هوشیار می‌سازند و به تفکر درباره آن‌ها وامی‌دارند.

با در نظر گرفتن این مطلب که آثار هر نویسنده، انعکاسی از عقاید و نظریات او نسبت به مسایل اجتماعی دوره‌ای است که در آن زندگی می‌کند، گزاف نخواهد بود اگر بگوییم که اغلب کتاب‌های

در مورد کودکان تبدیل شدند. چنانچه ویلیام بلیک، در قرن هجدهم در «ترانه‌های بی‌گناهی» و «ترانه‌های ستمدیدگان»، چهره واقعی دودکش‌پاک‌کن‌ها و غم‌های‌شان را خیلی خوب مجسم ساخت و اثر عمیقی در قلب کودکان و بزرگسالان بر جای گذاشت.

چارلز دیکنز نیز مشکل این اطفال را به عنوان یک مسئله اجتماعی مطرح کرد و وظیفه خود دانست که به پشتیبانی از این کودکان بی‌دفاع، حملات شدید خود را شروع کند. او در کتاب‌های خود چون «دیوید کاپرفیلد» و «اولیور تویست»، شخصیت این کودکان را به خوبی ترسیم کرده و خوانندگان جوان خود را با مسایل اجتماعی ناشی از انقلاب صنعتی، آشنا ساخته است.

«امیل و کارآگاهان»، از اریش کستنر، کتاب

مقامی شایسته یافت. اگر چه امروز مسایل خاص اجتماعی سیاهان که در این کتاب مطرح بوده، تقریباً حل شده است، از آن جا که تبعیضات نژادی هنوز هم مثل لکه ننگی بر صفحه فرهنگ اجتماعی جهان نقش بسته، کتاب «کلبه عموتوم»، هم چنان خوانندگان بسیاری را به خود جلب می‌کند.

نویسندگان آگاه کتاب‌های کودکان و نوجوانان در قرن حاضر و به ویژه پس از جنگ جهانی دوم، می‌کوشند تا تاثیر نامطلوب نوشته‌های قرن گذشته در این زمینه را از میان ببرند و به نسل جوان بیاموزند که رنگ پوست نباید تاثیری در ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی انسان‌ها بگذارد. برای مثال، می‌توان از «دودکش پاک‌کن‌ها» نام برد که قلب مهربان کودکان را فتح کردند و به سمبل مبارزه بر ضد نابرابری‌های اجتماعی، به خصوص

نه فقط جنگ را به عنوان راه حل نمی‌پذیرند، بلکه به آن چون یکی از موخ‌ترین مسایل زمان می‌نگرند؛ مسئله‌ای که باید با آن سخت مبارزه کرد. برخی از نویسندگان، مسایل اجتماعی را با نوعی کینه‌توزی و بغض برای خوانندگان مطرح و راه‌حل‌های تند و انقلابی خویش را به آنان تلقین می‌کنند و به بیان دیگر، با شعارهای سیاسی، ذهن جوان و شکل نگرفته کودک را تحت تاثیر قرار می‌دهند. برخی دیگر از نویسندگان معتقدند که فقط با ارائه واقعیت‌ها و نشان دادن رابطه علت و معلولی در مسایل اجتماعی، می‌توان نسل جوان جامعه را نسبت به مشکلات اجتماعی زمانه‌اش بیدار ساخت و باغنی ساختن احساس او نسبت به ملت و سابقه فرهنگی کشورش، او را یاری کرد تا

دیگری است که تاثیر عنصر سیاست را در آن می‌توان مشاهده کرد. کسنتز در کتاب‌های پرماجرایی خویش می‌کوشد که حس مسئولیت اجتماعی و مبارزه بر ضد بی‌عدالتی را در خوانندگان خویش بیدار سازد.

کارل بروکنر، نویسنده اتریشی، در یکی از کتاب‌های خود از زندگی و مرگ یک دختر کوچک در هیروشیما سخن می‌گوید و بدون هیچ‌گونه تحریک سیاسی، این سؤال را به ذهن بچه‌ها می‌آورد که چرا بعضی کشورها باید سلاح اتمی داشته باشند؟ مسئله حاد دیگری که در بسیاری از کتاب‌های خاص نوجوانان جلوه می‌کند، جنگ است. در بسیاری از جوامع، متأسفانه جنگ را به عنوان یک راه حل پذیرفته شده در مواجهه با مسایل

● کارل بروکنر، نویسنده

اتریشی، در یکی از کتاب‌های خود از زندگی و مرگ یک دختر کوچک در هیروشیما سخن می‌گوید و بدون هیچ‌گونه تحریک سیاسی، این سؤال را به ذهن بچه‌ها می‌آورد که چرا بعضی کشورها باید سلاح اتمی داشته باشند؟

جهانی مطرح می‌کنند و به آن، چنان جنبه قهرمانی می‌دهند که نوجوان به تدریج معتقد می‌شود که استفاده از خشونت و توسل به قدرت بدنی یا اسلحه، برای اثبات عقیده‌اش، نه فقط مجاز است، بلکه پسندیده نیز هست. این همان دیدی است که در اغلب کتاب‌های نوجوانان نیز موجود است. در مقابل این نوع نویسندگان، گروه دیگری هستند که

کتاب مصور دیگری که اطفال را با فکر همکاری جهانی، به طور غیرمستقیم آشنا می‌سازد، کتابی است به نام «باغی که ما کاشتیم» و در واقع، چگونگی تشکیل سازمان ملل متحد را بیان می‌کند. جلالین، از بنیانگذاران فکر به کار گرفتن ادبیات کودکان، در خدمت صلح جهانی بود. او اعتقاد داشت که کتاب‌های تصویری با ارائه صادقانه واقعیت‌ها، می‌توانند به تربیت دید مطلوب اجتماعی در کودکان کمک کنند و در مقابل، آن گروه از کتاب‌های تصویری که از روی تعصب نوشته می‌شوند، چون زهری مهلک روح و فکر کودک را مسموم می‌سازند. برای مثال، می‌توان کتاب مصوری را که درباره نژادپرستی، توسط الوایر بایور نوشته شده است، نام برد. این کتاب که در دوره آلمان هیتلری برای بچه‌ها در هفت هزار نسخه به چاپ رسید، مسئله برتری نژادی و غیرقابل اعتماد بودن یهودیان را به نحو نفرت‌باری مطرح می‌کند.

کتاب ماهی سیاه کوچولو، نوشته صمد بهرنگی نیز نماینده نسل جوان انقلابی روشنفکر است. ماهی سیاه کوچولو، موجودی است که اندیشه‌ای مجرد و فلسفی دارد و آن قدر متکی به خود و در راهش مصمم است که ترک خانواده و دیار می‌کند و تن به هجرتی طولانی می‌دهد. این قصه، کلاً روی این محور دور می‌زند که ماهی سیاه کوچولویی، تحت تاثیر روشنگری‌های حلزونی، نسبت به وضع موجود زندگی خود و دیگر ماهی‌های جویبار محل زندگی‌اش، عاصی می‌شود و تصمیم می‌گیرد به آن زندگی پوچ و بی‌هدف و یکنواخت، پشت پا بزند و به سفر برود تا از زندگی و دنیا، بیشتر بفهمد. راه رسیدن به این هدف را هم، در رفتن تا انتهای جویبار و سرانجام، رسیدن به دریا می‌بیند.

نوشته‌های منصور یاقوتی، مثل «یادداشت‌های یک آموزگار» و «زخم»، داستان‌هایی

از میان انواع راحل‌ها بهترین را برای رفع مشکل مخصوص اجتماعی خود انتخاب کند. ماکسیم گورکی، نویسنده مشهور قرن نوزدهم روسیه، با دیدی انسان دوستانه و سرشار از محبت نسبت به کودکان که در ادبیات آنان هم تأثیر گذاشته، معتقد بود که آشنایی کودکان و نوجوانان با تاریخ و تمدن گذشته بشری، آنان را یاری خواهد کرد تا مسایل زمان خویش را بهتر درک کنند و برای حل آن‌ها راه‌های بهتری برگزینند. او سخت معتقد بود که آن چه از همه بیشتر در تربیت دید سالم اجتماعی در کودکان و نوجوانان مؤثر است، پرورش اعتقاد آن‌ها به مقام بلند انسانی است.

سیاست در کتاب‌های تصویری خاص کودکان خردسال نیز گاه و بی‌گاه جلوه می‌کند. مثلاً در کتاب تصویری «فردیناند» اثر مونرولیف، به گاوی اشاره شده که مظهر صلح و دوستی است. این گاو که قلب هر انسان تشنه صلح را فتح می‌کند، با امتناع از داخل شدن به میدان گاوبازی، نمونه نفرت از جنگ است.

کتاب شعر «Hickory Dickory Dock» برای یاد دادن به کودکان است و تصاویر مربوط به مضمون و محتوای آن، به گونه‌ای طراحی شده که رویکردهای سیاسی و عقیدتی گوناگون و مفاهیمی از دیدگاه‌های کمونیسم، سوسیالیسم، سرمایه‌داری و فاشیسم را نشان دهد. در مجموع، متن شعر به هفت طریق تصویرپردازی شده که هفت نوع سمت‌گیری سیاسی و عقیدتی را در بردارد.

داستان مصور دیگری که در زمان جنگ جهانی دوم، توسط یک مهاجر هلندی نوشته شده، درباره دو اردک است که در آرامش و راحتی به سر می‌برند تا این که فوجی از اردک‌های قبیله دیگر از آسمان فرود می‌آیند و آرامش این دو اردک را بر هم می‌زنند و آن‌ها را فراری می‌دهند. این کتاب در زمان انتشار خود، یک داستان سیاسی واقعی بود.

۳- از سنین خردسالی و به طرق مختلف باید

کودکان و نوجوانان را با مسئولیت‌های مختلف فردی و اجتماعی آشنا کرد، ولی نه به صورت مستقیم و آموزشی.

۴- ایجاد آگاهی و بیداری نسبت به مسایل زندگی نباید از قدرت هنری و خصوصیت سرگرم‌کننده یک اثر خاص کودکان و نوجوانان بکاهد.

۵- تصاویر کتاب‌های کودکان و نوجوانان، چه در مورد کتاب‌های غیرداستانی و چه در مورد داستان‌هایی که بار اجتماعی دارند، باید صادق و صمیمی و بدون تلقین تعصبات مختلف باشد.

منابع

- ۱- قائمی، علی: تربیت سیاسی کودک، انتشارات شفق، بهمن ۱۳۶۱.
- ۲- کلیفورد، مایکل: سمت‌گیری سیاسی در تصویرگری کتاب‌های کودکان و نوجوانان، مترجم خیام فولادی نالاری، هنرهای تجسمی، سال اول، شماره ۲، ص ۴۲.
- ۳- گزارش شورای کتاب کودک: سیاست در کتاب‌های کودکان و نوجوانان، سال ۱۴، شماره ۱، خرداد ۱۳۵۵.
- ۴- رهگذر، رضا: نگاهی دیگر به ماهی سیاه کوچولو، قلمرو ادبیات کودکان، شماره ۲، بهار ۱۳۶۷، ص ۹۷.

اجتماعی است.

«زخم» شامل هفت قصه است که تفکر قصه اول، یعنی «زیر پل پای درخت»، بر مبنای تصاویر ذهنی و تنوع تعبیر از امکانات ذاتی رئالیسم است. «بد بده»، قصه‌ای است که جنبه آموزشی دارد و نشان می‌دهد که چگونه باید در برابر دشمن بزرگ، با دشمن کوچک متحد شد. اسلوب بیان با مضمون قصه دقیقاً می‌خواند. «قضیه شیشه‌های مربا»، مستقیماً بی‌عدالتی اجتماعی را زیر شلاق می‌گیرد. یاقوتی در این قصه، به روشنفکران پرمدعا که در دامچاله بین گفتار و کردار اسیرند، سخت یورش می‌برد.

«شورش پرندگان»، نوشته محمدرضا افشاری نیز از سری کتاب‌های سمبلیک انقلابی به حساب می‌آید.

درباره پرداختن به مسایل اجتماعی، سخن برای گفتن بسیار است، ولی به طور کلی، از آن چه در این مقاله ذکر شد و با در نظر گرفتن عقاید متخصصان ادبیات و روان‌شناسی و تعلیم و تربیت، می‌توان به این نتایج رسید که:

- ۱- کتاب‌های کودکان و نوجوانان، باید آینه صادق مسایل زندگی آنان باشند.
- ۲- شعارهای سیاسی و گفته‌های تلقینی، جز این که ذهن کودکان و نوجوانان را قالب‌ریزی و متحجر کنند، تاثیر دیگری روی آنان نخواهند داشت.